

9. Крикотун В. Как жили крепостные крестьяне Киево-Печерской Лавры / В. Крикотун; [ред. С. С. Карасев]. – К., 1958. – 13 с.
10. Крикотун В. М. Земельные владения Киево-Печерской лавры во второй половине XVIII в. и их секуляризация в 1786 г. / В. М. Крикотун: машинопис. – К., 1952. – 43 с.
11. Крикотун В. М. Кріпосні селяни Києво-Печерської лаври / В. М. Крикотун: машинопис. – К., 1970. – 159 с.
12. Мищак І. М. Захист майнових спадкових прав службовців Гетьманщини за «Правами, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.) / І. М. Мищак // Державна служба України в історичному контексті: проблеми становлення та розвитку: Матеріали наук.-практ. конф. до 90-річчя держ. служби України (Київ, 18 листоп. 2008 р.): У 2 т. / [за заг. ред. О. Ю. Оболенського, С. В. Сьоміна]. – К.: НАДУ, 2009. – Т. 1. – С. 10–12.
13. Омельчук В. В. Державна політика Гетьманату щодо інституційного забезпечення судової реформи 1760–1763 років / В. В. Омельчук, М. В. Омельчук // Становлення та розвиток української державності: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 27 жовтня 2006 р. – К.: МАУП, 2008. – С. 110–117.
14. Омельчук В. В. Судова реформа 1760–1763 років: основні етапи та наслідки / В. В. Омельчук // Наукові праці МАУП. – 2012. – Вип. 2 (33). – С. 157–163.
15. Падох Я. Давнє українське судове право (конспект викладів) / Д-р Ярослав Падох, професор Українського Вільного Університету. – Мюнхен – Париж: Накладом Референтури Студій і Культурно-Суспільних Справ Центрального Союзу Українського Студентства, 1949. – III. – 49 с.
16. Падох Я. Суди і судовий процес старої України. Нарис історії [післяслово Богдан Т. Цюцюра] / Ярослав Падох. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто – Львів, 1990. – 128 с.; Записки НТШ. – Т. 209. – Історико-філософська секція. – Правничка комісія. – Ч. 5.
17. Ричка В. М. Політичні орієнтації та світогляд духовенства / В. М. Ричка, К. І. Салій // Українське суспільство на зламі Середньовіччя і Нового часу: нариси з історії ментальності та національної свідомості / [відп. ред. В. А. Смолій]. – К.: Інститут історії України НАН України, 2001. – С. 233–248.
18. Смолій В. А. Інститут влади в політичній системі України (середина – друга половина XVII ст.) / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К.: Наукова думка, 2014. – 244 с.
19. Сокирко О. Скільки коштує порозуміння? «Поклони» та «наклади» в українських судах першої чверті XVIII ст. / О. Сокирко // Соціум: альманах соціальної історії. – Вип. 7. – 2007. – С. 195–209.
20. Мищак І. М. Спадкове право за «Правами, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.) / І. М. Мищак // Юридична Україна. – 2009. – № 1. – С. 9–14.

** Омельчук Володимир Васильович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника.*

УДК 340.1; 341

Микола Пасальський *

ПРАВОВИЙ СТАТУС І ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ДЕРЖАВИ: ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ

Статтю присвячено дослідженню питань правосуб'єктності та правового статусу держави, теоретичних і практичних проблем цих категорій. Проаналізовано різні доктринальні підходи стосовно їх визначення, співвідношення, а також перспективи розвитку в умовах глобалізації та євроінтеграції.

Ключові слова: правосуб'єктність, правовий статус, суб'єкти, держава, посадові особи, реалізація, міжнародно-правові відносини.

Пасальський Н. Н. Правовой статус и правосубъектность государства: дискуссионные вопросы теории и практики.

Статья посвящена исследованию вопросов правосубъектности и правового статуса государства, теоретических и практических проблем данных категорий. Проанализированы разные доктринальные подходы относительно их определения, соотношения, а также перспектив развития в условиях глобализации и евроинтеграции.

Ключевые слова: правосубъектность, правовой статус, субъекты, государство, должностные лица, реализация, международно-правовые отношения.

Pasalskiy M. M. The legal status and the personality of the State: discussion issues of theory and practice.

The article is devoted to the study of issues personality and legal status of the State, theoretical and practical problems of these categories. features. Analyzed different doctrinal approaches with regard to their definition, correlation, as well as the prospects of development in the conditions of globalization and European integration.

Keywords: personality, legal status, subjects, the State, officials, realization, international legal relations.

Характеристика будь-якого процесу чи явища є неповною без визначення суб'єктів його реалізації на практиці, носіїв та активних учасників, які сприяють життєдіяльності даного процесу чи явища. Норми права визначають статус того чи іншого суб'єкта, його права та обов'язки, регулюють відносин між ними і перспективи розвитку. При цьому, сучасні процеси глобалізації та євроатлантичної інтеграції, національні інтереси окремих держав, індивідів сприяють динамічній зміні обсягу їх правосуб'єктності, їх значення, появі нових суб'єктів тощо.

Для сучасної науки характерним є дослідження питань правового статусу суб'єктів права зазвичай представниками теорії держави та права. Йдеться про С. С. Алексєєва, С. В. Бобровник, М. В. Вітрука, О. В. Зайчука, О. Л. Копиленка, С. Л. Лисенкова, М. І. Матузова, П. О. Недбайла, В. С. Нерсесянца, І. С. Окунєва, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, П. М. Рабіновича, О. Ф. Скакун, Ю. С. Шемшученка і т. д. У свою чергу, теоретичні й прикладні аспекти правосуб'єктності розглядаються переважно юристами-міжнародниками: В. Г. Буткевичем, М. О. Баймуратовим, О. В. Задорожнім, Н. В. Камінською, Д. І. Кулебою, В. В. Мициком, деякими іншими. Відзначимо, що певною мірою дана проблематика становить також об'єкт галузевих досліджень.

Отже, питання, пов'язані із суб'єктами права, правовідносин, їх правосуб'єктності, є дуже важливим для теорії держави і права, конституційного і муніципального права, адміністративного права, міжнародного права тощо. Водночас ці питання практично ніколи не відзначались однозначністю їх концептуального визначення і підходів у різні періоди розвитку, включаючи сучасний [1, с. 170–172]. На нашу думку, пояснення цього криється насамперед, у загальній теорії права, а також специфіці певного кола відносин – відносин локального чи субнаціонального, національного чи міжнародного (універсального чи регіонального) рівнів.

Таким чином, метою даної статті є ґрунтовний теоретичний аналіз правосуб'єктності та правового статусу держави, аналіз пов'язаних практичних проблем їх реалізації, визначення перспектив розвитку в умовах глобалізації та євроінтеграції.

У науковій літературі поняття «суб'єкт права» частіше використовується як синонім термінів «суб'єкт» чи «учасник правовідносин». На думку Зайчука О. В., Оніщенко Н. М., це особа чи організація, за якими держава визнає здатність бути носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Водночас, суб'єкта правових (юридичних) відносин розглядають у подвійному значенні: з активної сторони як носія права або з пасивної сторони як носія обов'язків [2]. Інші дослідники до таких суб'єктів відносять індивідів, організації або спільності, які на підставі правових норм можуть бути учасниками правовідносин – носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків [3, с. 156–157]. Тому серед їх видів

виокремлюють: фізичні особи, посадові особи, соціальні організації (держава, органи держави, громадські організації, трудові колективи, органи місцевого самоврядування, юридичні особи та ін.), соціальні спільноти (народ, нація, населення, територіальні громади тощо).

На думку академіка Ю. С. Шемшученка, свій правовий статус має і держава, який характеризується двома аспектами – внутрішнім і міжнародним. Перший визначається головним чином нормами конституційного права (Конституція України, зокрема, зафіксувала основні правові засади державного устрою України), а міжнародно-правовий статус держави визначається нормами і принципами міжнародного права. Реалізація правового статусу забезпечується системою конституційних та інших гарантій [4].

Власна дослідницька парадигма В. О. Лучина полягає у висвітленні важливих особливостей статусу суб'єктів конституційно-правових відносин – «він інтегрує ті права й обов'язки суб'єктів, які відповідають їхній соціальній ролі в механізмі здійснення правосуддя», відображає спільність цільового призначення, єдність юридичних якостей учасників конституційних відносин [5].

Більшість дослідників зазначають, що в узагальненому вигляді таким суб'єктам притаманні ряд ознак, зокрема:

- певне зовнішнє уособлення;
- персоніфікація (можливість виступати у вигляді єдиної особи);
- здатність виробляти, виражати та реалізовувати автономну волю;
- брати участь у прийнятті норм права і діяти відповідно до цих норм [6].

У вітчизняній теорії права категорія «статус суб'єкта права» звичайно можна визначити як систему, комплекс основних прав і обов'язків, встановлених нормами права. У найзагальнішому розумінні це правове положення суб'єкта права відносно інших суб'єктів права, з якими він може вступати у правові відносини. Окремі вчені сюди ж відносять гарантії реалізації прав, їх відповідальність [7], що, на наше переконання, цілком допустимо.

Отже, правовий статус (лат. *status* – становище) держави, як і інших суб'єктів правових відносин, є базисною правовою характеристикою, що визначає приналежність відповідно до внутрішньо-державної чи міжнародно-правової класифікації.

На думку М. О. Баймуратова, можливість користуватися в повному обсязі всіма правами та свободами прямо залежить від правового статусу [8, с. 89]. Разом з тим, існує відмінна властивість суб'єкта, що надає йому можливість при настанні передбачених конституційно-правовими, міжнародно-правовими чи іншими нормами юридичних фактів вступати у певні правові відносини, тобто свідчить про можливість бути суб'єктом (учасником) цих правовідносин. Безумовно, йдеться про правосуб'єктність як одну з найважливіших соціально-юридичних властивостей суб'єктів права.

Як відомо, це основна ознака держави як суб'єкта правових відносин, що виявляється у наявності прав і обов'язків, установлюваних законодавчими, договірними, звичаєвими й іншими нормами права. Загальновизнаним є те, що правосуб'єктність держави включає такі елементи: 1) правоздатність; 2) дієздатність; 3) деліктоздатність. Іноді додатково виокремлюють участь у нормотворчості, що підкреслює особливість повної загальної правосуб'єктності держави, на відміну від інших суб'єктів [9, с. 63].

Сучасне сприйняття правосуб'єктності базується на здійсненні суб'єктом усіх повноважень (прав та обов'язків), у тому числі тих, що розуміються. Будь-який суб'єкт не може виконувати свої функції, встановлені в законодавчому і договірному порядку, не будучи юридично спроможним діяти в правовому просторі, або, іншими словами, не маючи юридичної персональності.

У теорії міжнародного права існують два основні погляди на значення інституту міжнародної правосуб'єктності держави. Прихильники першого вважають, що правосуб'єктність є змістовно наповненою категорією, яка полягає у певних конкретних правах та обов'язках держав. На думку представників другого напрямку, правосуб'єктність означає можливість суб'єкта мати права та їх реалізовувати, а не самі права. Наявність же у суб'єкта певних конкретних прав та обов'язків скоріше стосується іншого, пов'язаного з

міжнародною правосуб'єктністю поняття – міжнародно-правового статусу, який може бути загальним та спеціальним (міжнародно-правове положення) [10].

Саме держава визначає, хто і за яких умов може бути суб'єктом права, а отже, і учасником правовідносин, які якості він повинен мати. Прикладом такого закріплення можуть бути правові акти, міжнародні договори тощо.

Окунев І. С. розглядає правосуб'єктність як невід'ємну частину правового статусу суб'єкта права. Аналізуючи правосуб'єктність індивідуальних і колективних суб'єктів, він вважає, що складовими її змісту є два основні елементи: правоздатність (початковий етап формування правового статусу суб'єкта права, визначення можливостей особи як суб'єкта права) та дієздатність. Права суб'єкта права не можуть бути «елементами» його правоздатності [11, с. 12].

Ми переконані, що наведений підхід є загалом обмеженим і неточним. Водночас, з іншими твердженнями даного автора важко не погодитись. Зокрема, підкреслюється, що наявність певного правового статусу у суб'єкта права може бути підставою для притягнення його до відповідного виду юридичної відповідальності або звільнення від такої відповідальності. При цьому обмеженим є характер юридичної відповідальності як структурного елементу правового статусу колективних суб'єктів права, порівняно з правовим статусом індивідуальних суб'єктів.

Також дозволимо не зовсім погодитись з позицією Ю. Данилюка, що правосуб'єктність учасників будь-яких правовідносин має виключно галузевий характер, вона реалізується лише в межах певного виду правовідносин [12, с. 41]. За характером правового регулювання, безперечно, держави мають загальний правовий статус і правосуб'єктність, відповідно визначаються нормами різних галузей права, можуть бути реалізовані в правовідносинах різного виду і рівнів.

Держави є єдиними суверенними суб'єктами міжнародного права тому, що міжнародна правосуб'єктність властива їм у силу самого факту їх існування. Суверенітет відрізняє державу і від інших суб'єктів національного права. Він забезпечує юридичну рівність усіх існуючих держав, стабільність взаємовідносин між ними на світовій арені.

Основні права й обов'язки держав як суб'єктів міжнародного права перебувають у нерозривній єдності й виходять з основних принципів міжнародного права. Серед найважливіших прав виділимо: право на політичну й економічну незалежність; право на самовизначення; право на недоторканість території і вільне використання в національних інтересах власних природних багатств і ресурсів; право на рівноправну участь у міжнародно-правових відносинах з іншими суб'єктами та ін. Їм відповідають обов'язки: поважати статус, системи і форми правління, обрані іншими народами; проявляти терпимість і жити у мирі одна з одною; відмова від нав'язування будь-якому народові певної форми організації чи управління тощо.

На жаль, неповними і поодинокими є теоретичні дослідження інституту відповідальності держави, особливо на внутрішньодержавному рівні. На міжнародному рівні на основі ґрунтовного вивчення даного питання, а також потреб практики, реалізація даного інституту знайшла відображення у ряді міжнародно-правових актів (статутах міжнародних судових установ постійного і тимчасового характеру – трибуналів, інших міжнародних договорах, рішеннях міжнародних організацій і т. д.).

Сучасні реалії засвідчують тенденцію виокремлення поряд з державою, якісно нових суб'єктів права – територіальні громади, адміністративно-територіальні одиниці, які мають свій статус [13–15]. Це своєрідний підхід, характерний для конституційного права і муніципального, адміністративного і фінансового права. Їх відрізняє наявність колективних інтересів територіальної спільноти локального рівня та ряд інших особливостей, що дозволяють визначити місце і роль кожного територіального утворення в системі територіальної організації держав.

Дискусійними є підходи щодо деліктоздатності таких територіальних утворень, адже це, насамперед, територіально-просторові межі функціонування суб'єктів правових відносин та юридичної відповідальності [16]. Тобто, вона проявляється не безпосередньо,

а опосередковано, у вигляді відповідальності органів регіональної чи місцевої влади, посадових осіб.

Міжнародне співробітництво на субнаціональному рівні виявилось необхідним для розвитку регіонів та інших одиниць, навіть унітарна держава Франція визнала право своїх територіальних співтовариств (громад) комун, департаментів і регіонів укладати угоди із зарубіжними спільнотами при дотриманні міжнародних зобов'язань Франції [17].

Яскравими є приклади прикордонної, транскордонної і міжрегіональної співпраці як України, так й інших держав [18; 19]. Вони засвідчують розширення кола суб'єктів міжнародно-правових відносин регіонального рівня, оскільки окрім держав, суб'єктами реалізації даних інститутів є місцеві та регіональні органи влади, територіальні громади, юридичні особи. Без сумніву, це результат у тому числі процесів глобалізації та євроінтеграції, якісно нових підходів до правосуб'єктності, за якими держава залишається основним, проте не єдиним визначальним суб'єктом міжнародно-правових відносин.

На нашу думку, сучасні реалії української дійсності змушують до вкрай прискіпливого ставлення щодо з'ясування значення і ролі такого суб'єкта як держава у внутрішньодержавних відносинах. Як і на попередніх історичних етапах на неї покладається широке коло завдань і функцій, але належне їх виконання можливе лише в умовах миру і безпеки, територіальної цілісності та єдності, реалізації загальноновизнаних демократичних цінностей і стандартів.

Вважаємо необхідним подальше наукове дослідження порушеної проблематики, адже неоднозначними є питання співвідношення статусу держави, її органів і посадових осіб, суб'єктів федеративних держав, народу тощо. Розвиток цивілізації, окремих держав, як бачимо, змушує до систематичного і комплексного вивчення різноманітних аспектів правового статусу держави, її правосуб'єктності, не дивлячись на розширення чи звуження кола суб'єктів загалом, зміну пріоритетів державної чи міжнародної політики, об'єднання чи появу нових держав, відокремлення їх частин тощо.

Список використаних джерел:

1. Камінська Н. В. Європейська система місцевого і регіонального самоврядування та Україна: монографія / Н. В. Камінська. – Київ, 2012. – 413 с.
2. Зайчук О. В. Теорія держави і права : акад. курс. Підручник [Електронний ресурс] / О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. – Режим доступу: http://ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/
3. Горун О. В. Теорія держави та права: навч. посіб. / О. В. Горун, Н. В. Камінська, О. В. Фатхутдінова. – К. : КНТ, 2011. – 216 с.
4. Шемшученко Ю. С. Правовий статус / Ю. С. Шемшученко, Н. М. Пархоменко // Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : «Укр. енциклопедія», 1998. – Т. 5: П–С. – 2003. – С. 44.
5. Лучин В. О. Конституционные нормы и правоотношения: учеб. пособ. для вузов / В. О. Лучин. – М. : Зак. и право, ЮНИТИ, 1997. – С. 119.
6. Баймуратов М. О. Міжнародне право : Підручник / М. О. Баймуратов. – Суми : ВТД «Університетська книга»; Одеса : Астропринт, 2006. – 424 с.
7. Гнилорібов В. Проблеми правового статусу територіальних утворень в Україні [Електронний ресурс] / В. Гнилорібов. – Режим доступу: http://guds.gov.ua/govservice/control/uk/publish/printable_article?art_id=37407
8. Баймуратов М. Правовий статус людини і громадянина в конституціях держав Східної Європи: порівняльно-правовий аналіз конституцій та їхнє співвідношення з міжнародними стандартами / М. Баймуратов // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2006. – № 1. – С. 89–93.
9. Пронюк Н. В. Сучасне міжнародне право: навч. посібник / Н. В. Пронюк. – вид друге, доп. і перер. – К. : КНТ, 2010. – 280 с.
10. Кулеба Д. І. Реалізація міжнародної правосуб'єктності України шляхом участі в діяльності міжнародних організацій: автореф. дисер. ... канд. юрид. наук: спеціальність 12.00.11 / Д. І. Кулеба; Київ. націон. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2005. – С. 5–8.
11. Окунев І. С. Загально-теоретичні засади правового статусу суб'єкта права: автореф. дисер. ... канд. юрид. наук : спеціальність 12.00.01 / І. С. Окунев; Інститут законодавства Верховної Ради України. – Київ, 2009. – 22 с.

12. Данилюк Ю. Суб'єкти конституційно-правових відносин: проблемні питання / Ю. Данилюк // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2013. – № 4. – С. 39–44.

13. Батанов О. В. Місто / О. В. Батанов, В. І. Прилуцький // Юридична енциклопедія: в 6 т. – К., 2001. – Т. 3. – С. 725.

14. Заяць І. Я. Правовий статус області в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спеціал. 12.00.02 / І. Я. Заяць; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2000. – 19 с.

15. Шкабаро В. М. Конституційно-правовий статус міста в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спеціал. 12.00.02 / В. М. Шкабаро; Инст. законод. Верховної Ради України. – К., 2004. – 21 с.

16. Каминская Н. В. Тенденции развития института международной правосубъектности территориальных общин, их органов власти / Н. В. Каминская // Актуальные вопросы юриспруденции. – Новосибир. : «СибАК», 2013. – С. 130–136.

17. **Code general des collectivites territoriales** (Общий Кодекс территориальных общин) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legifrance.gouv.fr>

18. Задорожній О. Правові питання прикордонної та міжрегіональної співпраці між Україною та Російською Федерацією у 2005–2010 роках / О. Задорожній // Укр. часопис міжнародного права. – 2012. – № 3. – С. 7–14.

19. Про транскордонне співробітництво: Закон України від 24 червня 2004 р. № 1861-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>

** Пасальський Микола Миколайович – аспірант кафедри загальноюридичних дисциплін Київського університету туризму, економіки і права.*